

ÉRTEKEZÉSEK.
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDJELETÉBŐL.

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

OSZTÁLYTITKÁR.

III. KÖTET. — II. SZÁM. 1872.

APÁCZAI

CSÉRI JÁNOS

BARCSAI ÁKOS FEJEDELEMHEZ

BENYUJTOTT TERVE A MAGYAR HAZÁBAN

FELÁLLITANDÓ

ELSŐ TUDOMÁNYOS EGYETEM ÜGYÉBEN.

KÖZLI

SZABÓ KÁROLY,

RENDES TAG.

— Ára 12 kr —

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1872.

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

<i>I. Szám</i> : Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 11 l.	Ára 12 kr.
<i>II. Szám</i> : Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l.	12 kr.
<i>III. Szám</i> : A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l.	20 kr.
<i>IV. Szám</i> : A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l.	15 kr.
<i>V. Szám</i> : Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. Toldy Ferencztől. 1868. 15 l.	12 kr.
<i>VI. Szám</i> : A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l.	12 kr.
<i>VII. Szám</i> : Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l.	60 kr.
<i>VIII. Szám</i> : A magyar egyházak szertartásos éntekai a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l.	1 frt 20 kr.
<i>IX. Szám</i> : Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthori István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l.	1 frt 20 kr.
<i>X. Szám</i> . A magyar bővített mondat. Brassai Sámueltól. 1870. 46 l.	30 kr.
<i>XI. Szám</i> : Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l.	25 kr.

Második kötet. 1869—1872.

<i>I. Szám</i> . A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l.	10 kr.
<i>II. Szám</i> . A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l.	20 kr.
<i>III. Szám</i> . Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l.	30 kr.
<i>IV. Szám</i> . Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finály Henrik l. tagtól. 1870. 47 l.	30 kr.
<i>V. Szám</i> . Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l.	20 kr.
<i>VI. Szám</i> . Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l.	20 kr.

APÁCZAI
CSÉRI JÁNOS

BARCSAI ÁKOS FEJEDELEMHEZ

BENYUJTOTT TERVE A MAGYAR HAZÁBAN

FELÁLLITANDÓ

ELSŐ TUDOMÁNYOS EGYETEM ÜGYÉBEN

KÖZLI

SZABÓ KÁROLY,

RENDES TAG.

PEST, 1872.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

Pest, 1872. Az »Athenaeum« nyomdájából.

APACZAI CSÉRI JÁNOS

Barcsay Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában föllálitandó első tudományos egyetem ügyében.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. jun. 27. tartott ülésén.)

Apáczai Cséri János, kit Toldy Ferencz méltán nevez Pázmány Péter és Zrinyi Miklós mellett XVII. századi nemzeti irodalmunk harmadik nagyságának, ezen a magyar nemzeti műveltség és tudományosság emeléséért és terjesztéséért lánglelkének egész erejével küzdő, a magasabb oktatásügy terén teendő reformok megvalósítása felé a gyakorlati tanári pályán életét fölláldozó buzgósággal törekedő férfiú, oly apostol gyanánt tűnik föl a késő utódok előtt, ki eszmével kortársai fölött magasan állva s korát megelőzve, kitűzte a célt, mely felé a magyarnak, ha a művelt nemzetek sorában helyet akar foglalni, törekedni kell; kijelölte az utakat, és módokat, az eszközöket, a melyeken és a melyekkel a kitűzött cél elérhető, de a fárasztó küzdelemben, melyet nemcsak eszméiért mint tanár, mint író, egyaránt oly lelkesültséggel, oly hévvel, oly önzetlen önfeláldozással folytatott, milyennek párját e korban hazánkfiak közt hasztalan keresnők, korán megtörve leroskadt, a nélkül, hogy hazájának akkor mély gyászba borult politikai viszonyai közt reménye lehetett volna, hogy a lelki szemei előtt lebegett ígéret földére ha ő nem is, legalább az utódok egyhamar beléphessenek.

Munkáiban számtalan helyt sürgette iskoláink tanítási rendszerének átalakítását, a tanítási módszer javítását, mit a gyulafejérvári és kolozsvári collegiumokban bámulatos sikerrel foganatosított, kimondta és a gyakorlatban igazolta azt az elvet, hogy a közoktatás terén a nemzeti nyelv használatában

varázserő rejlik; kimutatta s meggyőzőleg bebizonyította a nemzeti tudományosság és műveltség multhatatlan föltételének, a hazánkban föllálitandó tudományos egyetemnek, vagy mint akkor a külföldön divatozott névvel nevezték, akadémiának, halaszthatatlan szükséges voltát.

Hogy Apáczai nem elégedett meg az egyetem eszméjének megpendítésével, hanem mint a tanítás terén a gyakorlati élet embere tervet is készített az egyetem föllálitására, azt eddig csak Bod Péter szavaiból tudtuk, ki Magyar Athénásának 14-ik lapján Apáczairól szóló cikkét e szavakkal végezi: „Adott volt is Barcsai Ákos fejedelem eleibe egy kis íráskát, a melyben megmutogatta, hogy kellene egy Akadémiát állítani Erdélyben, melyben mindenféle tudományok taníttatnának, és hogy az a fundus és jövedelem, a melyekből a fejevári drága professorok tartatnak, elegendő volna arra hogy minden facultásokban tartatnának professorok. De ez, az ország akkor a törökök, tatárok által elpusztított, ő is megholt, Barcsai Ákos is megöletett s a jó igyekezet füstbe ment.“

Ezen szavakból kétségtelen, hogy Bod Péter Apáczai ezen munkáját, melyet irodalomtörténetünk irói valamennyien mind csak az ő előadása után említnek, ezelőtt száz és néhány évvel nem csak látta, hanem át is olvasta. S mint-hogy ezen munkát, Bod szavaiból következtetve, műveltség történelmünkre nézve méltán igen fontos adaléknak tarthatam, Erdély köz s magán könyvtárainak átkutatása közben annak fölfedezését egyik kitűzött czélomul tekintetem. Tizenkét évi sikeretlen buvárkodásom után azonban már hajlandó voltam azt hinni, hogy ezen munkácska is, mint annyi más megbecsülhetetlen irodalmi kincs, az Erdélyt a közelebbi multban ért iszonyú dűlés alkalmával örökre elveszett. Annyival nagyobb lön tehát örömöm, midőn véletlenül annak ha nem eredetijére is, de legalább 1740-dik évi, kétségtelen hitelességű másolatára akadhattam.

A mint ugyanis ezelőtt néhány hónappal, székelyföldet illető régi okleveleket keresve, gróf Mikó Imre ő nagyméltósága szíveségéből alkalmam volt az általa megvásárolt Aranka-gyűjteménynek félre tett több érdekes csomagát

átforgatni, ezek egyikében találtam az alább közlendő kéziratot, melyről, a mint futólag áttekintettem, azonnal meg kellett győződnöm, hogy annak szerzője, bár a kéziratban nincs is megnevezve, Apáczain kívül más nem lehet, s tartalmát átolvasva többé legkisebb kétségem sem lehetett, hogy Apáczainak oly rég hijában keresett munkája van kezeim között.

E példány, melyet a nemes gróf azonnal az erdélyi Muzzeum kéziratárának ajándékozott, ivrét 6 levélre terjed; a levelek 119—124. számokkal vannak jegyezve; mely körülményből valamint a régi bekötésnek a kézirat sarkán tisztán látható nyomaiból bizonyos, hogy ezen 3 ív valamely kézirat-kötetből volt kivágva. Minthogy pedig ezen kéziratot, mint az alján olvasható megjegyzés bizonyítja, a másoló Galambfalvi Mózes 1740-ben ajándékozta a nagyenyedi collegiumnak, nem lehet kétségünk, hogy a kérdéses kézirat-kötet az enyedi főiskolai könyvtár tulajdona volt, s abból került e kivágott 6 levél még a múlt század vége felé a buzgó gyűjtő Aranka gyűjteményébe s ezzel együtt 1855-ben gr. Mikó Imre birtokába.

A másolat végén olvasható ezen szavak: „Groff Bethlen János uram levelei között találtatott ezen pia consultatio,“ másolatunk hitelességét csak nevelik: miután tudjuk, hogy Bethlen János, a történetíró, Baresai és Apafi fejedelmek alatt az ország cancellárja, akkor Erdélyben a legtudományosabb miveltségű s az oktatásügy iránt legmélyebben érdeklődő férfiú volt, kinek köszönhető Apafi alatt a gyulafehérvári lerombolt collegiumnak Enyedre áthelyezése és új életre keltése s a székely-udvarhelyi collegiumnak gazdag alapítvánnyal történt felemelése. Ezt tudva nagyon természetesnek fogjuk találni, hogy az Apáczai által Baresai fejedelemhez benyújtott tervezet ennek cancellarjához, Apáczainak különben is szíves pártfogójához, került, s annak irományai közt maradt fenn 1740-ig, a mikor azt Galambfalvi Mózes lemásolta, sőt ebből a körülményből reménységünk lehet, hogy maga az eredeti a gróf Bethlen család levéltárában maig is fönmaradhatott.

A kézirat hátára Aranka György kezével ezt a czímet találjuk ugyan följegyezve: „Néhai Tsulai György Bartsai Ákos udvari papja azután püspök

projectuma egy Akadémia felállításáról: azonban ezen szavaknak, ha a kézirat tartalmát áttekintjük, legkisebb nyomatékot sem tulajdoníthatunk; sőt el kell állmélkodnunk Aranka tájékozatlanságán és gyenge ítélő tehetőségén, ki ezt a tervet, melynek nem csak egész szelleme, hanem több helyt egyes kifejezései is világosan bizonyítják, hogy szerzője a fiatal lelkű, lángoló buzgóságú, a haladásért, reformért lelkesült tanár Apáczai volt, éppen az öreg orthodoxus püspök Csulai Györgynek képes lehetett tulajdonítani.

Ezen állításom bizonyítására elégnek tartom e tervnek csak egy pár helyére hivatkozni. A terv elején azt mondja a szerző, hogy az akadémiák, collegiumok és scholák szükséges voltáról és akadályairól másutt eleget szóllott. Ha Aranka ismerte volna Apáczainak *Oratio de summa scholarum necessitate earumque inter Hungaros barbarie causis*, czimű s maig is kéziratban heverő beköszöntő beszédét; ha e tervet Apáczai ezen beszédével s más munkáival összehasonlítva figyelmes lett volna arra, mily lényegesen egyezik ezen tervnek nem csak több tétele, hanem számos kifejezése is Apáczai más munkáinak az oktatásügy reformjáról, az iskolák szervezéséről, az egyetem szükséges voltáról szóló helyeivel: bizonyosan nem fogta volna e kéziratot Csulainak tulajdonítani, ki nek az iskolaügyre vonatkozó semminémű munkája nem ismeretes. Továbbá, ha figyelembe vesszük ezen tervezet azon helyeit, hol a szerző emlegeti, hogy a jobbágy fiu, ha sok jó esztendőket scholában tekeregve három négy éneket avagy megannyi praedikatiót betanúl, a jobbágyságból fölszabadúl, s hol az akkori néptanítókat hitván *costa fratereknek* nevezi: meg lehetünk győződve, hogy ezen tervet az egyházi és tanítói rend tekintélyét hivatalánál fogva védni tartozó orthodox püspök nem írhatta: de igen is írhatta Apáczai, ki fentebb említett *Oratiojában*, hazai iskoláink nyomorúságának egyik fő okát a tanárokat lenéző, az iskolai reformokat gátló, tanulatlan kevély papság nyomasztó befolyásában élénk szinekkel rajzolja.

Ezek után azt hiszem teljes joggal mutathatom be e munkácskát valódi szerzője Apáczai neve alatt.

A mi e terv következésének idejét illeti, azt a Barcsaihoz intézett ajánlás ezen szavai után: „most nagyságodnak országglásának kezdetiben“, a legbiztosabban toltjuk az 1658-dik év végére.

A magyar nemzetben immár el végtérol egy

Académia felállitásának módja és formája.

Melyben

meg mutattatik, mind a mely könnyen mindjárt is meglehetne, mind pedig kicsoda kicsin akadályok állottak ebben ennek elütte is ellene.

A fejedelmi felségre Isten gondviseléséből mostan fel emeltetett méltóságos nagyságos és kegyelmes erdélyi fejedelmnek BARCSAI ÁKOS urunknak, nékem is jó tévő és kegyes fejedelmeknek, uramnak és Mecenasomnak, az országoknak legfelsőbb urától s szabadoson osztogató birájától hosszú életet, szerencsés országglást és az alatta valókon az bölcsesség és az tudományok gyarapítása által az sok szomorú magyar vér hullás és omlás után csendes és sokáig tartó szép békeségben való bölcsen uralkodást!

Kissebb vagyok kegyelmes uram mind magam s mind oz iráskám, mint sem bátorságoson az Nagyságod méltóságos tekinteti előtt megjelenhetném: de hiszem ha az egyéb dolgokban is nem azoknak annyira nagyságát mint hasznát szoktuk nézni; ha ez kicsiny iráskámban nagy közönséges haszonra igyekezem, szivesen fájlalván a szegény magyar nemzetnek Academiája nem létéből ki származott és ez világon széljel terjedett BARBARUS nevét, s honjában is rettenetes kárát, kinek jelenthetem fájdalmát s mutathatom erről való orvosság kereső supplicatiómat nagyobb reménsséggel bé, mint a kítől minden, hazánkknak közönséges javának s nemzetünknek újjonnan meg épülésének indulatja és elő mente a jó Isten után függ.

Minek okáért kegyelmes uram, hogy Academia erectioja felől való gondolkozásra ennyi országos, súlyos és majd el viselhetetlen gondjai között alkalmatosságot szolgáltatok Nagyságodnak, ne ítélje Nagyságod teljességgel helytelenség-

nek és importitásnak lenni, hanem méltóztassék inkább kegyelmesen Fridericus Barbarossának, az scholák szabadsága első Authorának, imez motiváját egy szempillantásig kegyelmesen szeme eleibe venni: tudniillik, „ut cum omnes bona facientes nostram laudem et protectionem omnimodo mereantur, quorum scientia totus illuminatur mundus, et ad obediendum Deo et nobis, ejus ministris, vita subditorum informatur, quadam speciali dilectione eos ab omni injuria defendamus“ etc. És abból im e két dolog, hogy tudniillik a tudománynak gyarapodása (mely Academia nélkül soha meg nem lehet), ékesíti és világosítja meg az országokat, és hogy ugyan azon által készítettnek el (mely nélkül is nemzet ez föld hátán a miénknél inkább nem szűkölködik) az subditusok az Isten és fejedelmekhez való engedelmisségre, (melyre ismét most Nagyságodnak országlásának kezdetiben vagyon legnagyobb szüksége), e két dolog, mondok, a miképpen engem az Academiának le rajzolására indított, nem penig (bizonyosságom ebben az egekbül az szíveknek formálója és vizsgálója) valami egyéb haszon avagy méltóság keresés, mely énnékem érdemem felett Nagyságodtól meg adatott, soha többet nem is kívánok, indítsa fel Nagyságodat is egy fertály órácskát ez rajznak meg szemlélésében el tölteni, és az építésnek könnyü voltát ebből eszében vévén az Académia erectiójához kezdeni. Segéllje ez gyönyörűséges és szükséges jóra a felséges Isten Nagyságodat kegyelmes uram!

Egy magyar Academiának le rajzolása.

I. Az Academiák, Collegiumok és Scholák szükséges voltáról és akadályairól másutt eleget szólván*), itt csak azt

*) Itt utal Apáczai »Oratio de summa scholarum necessitate earumquo inter Hungaros barbariei causis« czimű beköszöntő beszédére, melylyel az ujdun felállított kolozsvári collegiumban az igazgatói tisztet 1656. nov. 6-dikán elfoglalta, s mely azon kori kéziratban megvan a kolozsvári ref. collegium Apáczai által ajándékozott s az említett napon saját kezével megkezdett emlékkönyvében; utal továbbá »Oratio de studio sapientiae« czimű beszédére, melylyel a gyula-fejérvári collegiumban 1653. november havában szókét elfoglalta, s mely Utrechtben 1655-ben kinyomtatva »Magyar Encyclopaediá«-ja mellett megjelent, valamint Encyclopaediája több helyére is, hol egy hazai tudományos egyetem (Academia) szükséges voltát fejtegeti.

illik meg látnunk, miképpen cselekedtesse meg azt az magyar nemzetben valamely kegyes fejedelem, hogy más nemzetek példájára nekünk is ne csak collegiumunk, mint eddig, hanem ugyan Academiánk is lehessen, még penig vagy semmi vagy igen kevés költséggel.

II. Mivel penig az Collegiumokat az Academiáktól 1. a proventus nagyobb volta, 2. a tanítóknak és a tanulóknak többsége, 3. az ilyen személyeknek szabadsága szokta megkülönböztetni: szükség, hogy az lehetetlenséget mindenik részről el hárítsuk.

III. A proventus dolgát a mi illeti, mivel az a fundamentum, legelsőben is azt kérdezni: lehetne-e egy ilyen országnak, vagy országnak fejedelmének, a kinek ilyen rettenetes sanczot és esztendőnként való adót kell fizetni, abban módja, hogy egy Academiához meg kívántatott proventust mostanában rendelhetne? Mely kérdésre hogy megfeleljek, legelsőben is az Academiák között lévő különbségeket kell meggondolnunk. Melyek közül noha egyik a másikkal sokkal gazdagabb, mint az Angliaiak a Belgiumiaknál és az Scotiaiaknál, sőt ugyan azon országban is egyik a másikkal: mind az által az academiaságok mindeniknek csak egy, mivel az proventus nem az formalitasra, hanem csak az materiájára tartozik az Academiának.

Annak okáért az szegényebb rendű Academiákat vévén mi fel az iránt például, azt merem mondani, hogy avval az proventussal, melyet esztendőnként Fejérváratt az feljebb való esztendőnkben, az örök emlékezetű BETHLEN GÁBOR halálától fogva, az professorok, mesterek és deákok percipiáltak, egy pénz augmentatio nélkül (csak jó rendben állították volna mind az scholát mind az proventust) t.iz professorokat, vagy tizenegyet, és száz alumnus deákokat tarthattak volna; mely személyek egy egész Academiát töltek volna az számra nézve; sok exspectansok és az nagy frequentiára nézve sok nemesek és idegen vallásúak is conflualtak volna. Az tizenegy professorok pedig ilyen rendben löttek volna: Theologiae professor 2, Hebraeae et Orientalium Lingvarum 1, Graecae 1, Jurisprudenciae 1, Medicinae 1, Ethicae et Politicae 1, Physicae 1, Mathescos 1, Dialecticae 1, Eloquentiae et Historia-

rum 1. Melyek többet tehetnek volna ám az eddig való egy s két nagy fizetésű professornál és lárom négy trivium tanító mestereknél.

IV. Hogy pediglen az fejérvári collegium eddig való proventusa e végre elégséges lött légyen, nyilván megtetszik az erogatióból. Mert (hogy az Alstedius, Bisterfeldius, Piscator fizetéseket ne emlísem) az minapi professornak*) fizetése volt 1800 forint; az négy Academicus mesteré 1000 forint, búza 114 köből, bor 800 veder, disznó 12, bárány 60, o felett raj méz (az horsót, lencsét nem adták mostanában meg,) a fára mindenestül fogva 64 forint. A húsz negyvenos bor penig, egyik egyik húsz forintjával, ért volna 500 forintot**) a 114 köből búza is legalább egy forintjával 114 forintot, az 12 disznó is 50 forintot, az 60 bárány is 30 forintot, az raj méz is 10 forintot. Melyek az 1000 forinthez számláltatván tésznek 1768; de jóval is többet érnek ezek az jók, az mint akárki is által látja. A negyven alumnusnak kész pénze 800 forint, mindennapra penig annyi kenyér, bor és ser praebendát kinek kinek, hogy legalább 15 pénzt sőt 25-öt is megért volna egyike egyike, és esztendőt által csak 15-ével is az kenyér, bor, ser tett volna egyike 54 forintot. Es mivel 40-szer 54 tészén 2160 forintot és ama 800-zal tészén 2960-t: tohát az professorokéval s mesterekével az deákokót öszve számlálván, az egész summa tészén 6528 forintot. Hát még ezen kívül mennyi ment az sok alumnusok promotiójára, s mennyi maradt benno még is.

V. A proventus dolgából azért akadály eddig sem volt, kívántatott volna csak az jó dispositio, mely a második dolgot is, tudniillik a tanítóknak és tanulóknak számát meg többithette volna és elégségesse tehetette volna: mivel száz alumnus, (kik mellett exspectánsok, nemesek és egyéb rendbeliek mindenkor sokan löttek volna) és tíz vagy tizenegy professor akár hol tészén egy academiát, csak az szabadság accedáljon.

*) Basiro Izsáknak, ki II. Rákóczy György szerencsése lehányatlásával az 1658-diki veszedelem előtt Gy.-Fejérvárról II. Rákóczi György magyarországi jószágúiba vonult, mint fia Rákóczi Ferencz nevelője.

**) Itt a számításban hiba van, miután 20 negyven vedres hordó bor ára, 20 ftjával 400 forint volna. Hihető hogy másolónk tévedt, s 25 helyett irt 20 forintot.

Ebből pedig az proventusból ennyi számú személyeket szépen elfarthattak volna. Mert az 3000 forintját száz alumnusnak osztogatván ki esztendőnként, egynék 30 forint jutott volna, azaz hónapra három három, az két nyári hónapokat ki vétén, az melyekben oly módon tanítás is nem lehetett s ők is el szoktak széljedni, Juliusban tudniillik és Augustusban*) noha nem egészen, de nag' obb részből. Immár az tanítók tizenegyen így tartathattanak volna el belőle, hogy a professor eloquentiae et historiarum fizetése lőtt volna esztendőnként 250 forint, a dialecticae professoré is 250, a mathematicae professoré is 250, a physicae professoré is 250, a medicinae professoré pedig 300, a jurisprudentiae professoré is anynyi, azaz 300, az hebraeae et arabicae linguae professoré is 300. És mivel hogy a theologica facultas leg' szükségesebb és szélesebben is ki terjedő, ebben két professor lőtt volna szükséges, theoreticus tudniillik és practicus, kikben mivel mind az arsoknak mind az scientiáknak s mind az originalis nyelveknek tudása megkívántatik szükségesen, azonban peniglen se privatum collegium tartásokból nem illik pénzt venni, mint az több facultasokban szabados, s az praxisból sem kapnak semmit, mint az juristák és medicusok, minden keresztyén Academiák szokások szerint ezek többet vehetnek volna, ugy mint mindenik négy négy.százat. Ezek azért egybe számláltatván téstnek 3250 forintot, és az deákokéval együtt 6250-t; ugy hogy még egyéb ususra 278 forint maradjon fel. Nem lőtt volna hát a tanítók és tanulók sokaságára nézve is semmi difficultas, ha az helyek mi voltához képest egy kevéssé az mi eleink szűkebben dispensáltak volna, és egyre kettőre, még penig idegenre, csak az minden közönséges haszon nélkül való magok csudáltató nagy tudományért, annyit nem osztottak volna, s a Grammatica, Poesis és Rhetorica tanításért, (melyeket három száz forinttal mind bé értenek volna), ne adtak volna 1768 frtot az academicus mestereknek, hanem fogták volna inkább nagyobb dolgokra őket. De az idegeneknek uralkodása és a magunkéinak irigysége tötte nekünk ez nagy kárt.

*) Az erdélyi ref. főiskolákban a szünidő maig is julius és augustus hónapokra esik.

VI. Mind az által itt a volt eleitől fogva s most is az a nehézség, hogy ennyi fizetésre idegen országból nem hozhatni, s az magunk felekezeti penig nem arra valók. Én penig az elsőre azt mondom, hogy mivel Scotia az embereknek benne lévő bőségéhez képest az élet el tápláltatására nézve szűk ország, s a benne való jó rendjek miatt a szép tudományoknak tudós emberekből bővös : nem kételkedem, hogy csak erre a fizetésre is elég professorokat onnan nem hozhattak volna, kik az nagy fizetésüeknél alább valók mind az által nem löttek volna az közöséses haszonra. A magunk felekezeti alkalmatlansága is nem szintén olyan nagy, hogy ebben teljességgel ellent állhatott volna.

Mert az mint hallottuk és láttuk magunk, az nevezetes Academiákban is az mostan felvött professorok gyakorta gyengék szoktak lenni, s hogy lehetne is másképen? holott a ki ma deák, holnap néha professorrá tétetik, csak fundamentum és indulatja jó légyen, e reménység alatt, hogy a sok exercitium által idő telve perficiálódik. Ha ez a gondolat és indulat a mieinkben megtaláltatott volna, vajki sok magyar érkeznek most el sok nevezetes idegen országbéli Professzorokkal. Az szabók, vargák, számtartók, udvarbírák, prokátorok, törvénytévők, Mesterek, Papok etc. sem olyan készek először, mint egy néhány esztendő tisztekben eltöltések után, de ugyan nem mégyünk azért idegen országra az ilyenekért. Noha én amaz híres neves Voetius Doctornak tanácsát követvén, (kittül nem egyszer hallottam, hogy a scholák az magyar nemzetben soha jók nem lehetnek, valamig csak idegen Professzorok lesznek közöttünk, hanem úgy lehetne ahoz reménység, ha egy facultasban egy idegen Professor lenne s ugyan azonban hazafia lenne egy másik, mind addig, valamig eső cke-detünkkel megmutathatnók, hogy az idegenekkel elérkezünk az tanításban, és így elhitetnők nemzetünkkel, hogy nálók nélkül el lehetünk már teljességgel), ez eszes tanácsot követvén, mondom, nem ezt akarom elhitetni, hogy csak az miénkre bizattatnék a dolog, hanem csak szinte hogy, mint odig, az hazafiai ezután is teljességgel szintén úgy meg nem vettvén, az idegenek mellé felvétetnének azon authoritással és az tanításba való professori hatalommal; ne lenne az idegen Professzorok

köztünk lakása olyan minden közönséges haszon nélkül, mint ennek előtte való időkben, kik mivel minden authoritás csak kezekben volt, nem vigyáztván szegény nemzetünknek közönséges előmenetelire, minden felsőbb dolgoknak és tudományoknak tanítását csak magoknak tulajdonították, az mellettek való tudós magyar fiakat penig, ha még Theologiae Doctores voltak is, és azon facultasra, az melyet tanítottak, méltóknak ítéltettek az Academiáktól, az Grammatica, Rhetorica, Poëtica tanításra nyomták őket alá, hogy meg ne tetszhetnék tudományok, hanem csak ő magok dicséértetnének mindenektől. Azért az én szóm itt csak az, hogy mivel az Theologiae Professornak kettőnek kellene lenni, lenne egyik Magyar, s a más Scotus vagy egyéb nemzet, a ki kevés fizetésre el jönne. Hasonlóképpen lenne az Görög Professor is idegen; Sidó Professort magunk között is könnyen találánk. Így a Philosophiának is némely részére, úgy mint az Mathe-sisre és még egyikre valamelyikre hoznának egyet, az többi lennének magyar fiak: megtanítaná az emulatio őket mint kellene az idegenekkel elérkezni. Sőt peniglen, míg az meglehetne, hogy idegenek hozattatnának, addig sem kellene ezzel hallgatni, hanem az mire másunnan is akarnánk hozatni, arra extraordinarius Professorokat kellene felvenni, kik, míg amazok eljőnnének, tanítanának, s osztán az Professiót nékiek engednék, de olyan conditíóval, hogy az idegen személyek változása történve, annak az ilyen cedáló személy sufficiáltatnék azután is, ha kedve lenne hozzá: azonban penig lenne jó provisio fölöle, ne panaszkodhatnék.

VII. Immár az academiai szabadságot az mi illeti, az felelet az, a mely adatott volt még Fridericus Barbarosától Cod. lib. IV. tit. VI. a scholáknak és abban lévő tanítóknak s tanulóknak (melylyel mind ez mai napig élünk); a kívántatnék még meg, hogy a miképen a Prédikátori rendnek hatalma vagyon arra, hogy az kiket a Prédikátori tisztre érde-mesnek ítélt, azt arra felveheti, és így efféle személy felszabadíttatik, még ha szolgálai állapotban született is, sőt a mi nagyobb, ha valamely Deák sok jó esztendőket scholában tokergése után ha csak egy néhány éneket tanul is meg és falusi Mesterségre vagy inkább Cantorságra adja magát, fel

szabálult az ő földes urától: így mondom az Academiák formalitásához ilyen szabadság kívántatnék, hogy valaki az Cursust akár az Philosophiában, akár az Medicinában, akár az Jurisprudentiában, akár pedig az Theologiában absolválja, az olyan az Senatus Academicus előtt derekason meg examináltatván, ha méltónak és illendőnek találtatnék, graduáltathatnék, azaz, solenne diploma által az mely facultást absolvált, annak praxissára, szabad s gyakorlására, facultáltatnék, és egyszersmind az mi közöttünk szokásban lévő Nemesség*) is nékie conferáltatnék; avagy ha az dologban valami akadály találtatnék, bár csak úgy lenne, hogy az ilyen személy Academicum diplomáját az ország fejedelminek bémutatván, ő Nagysága az Academiának judiciumán meg állván, méltóztatnék maga diplomájával is efféle személyt muniálni és az szokás szerint nobilitálni. Nem illik pedig egy becsületos uri személynek is ezen meg háborodni, nuntha ez dolog jobbágyi számának meg kevesedésével fogna lenni: mert vajki kevesen volnának olyanok, a kik ilyenképpen szabadulást szerezhetnének magoknak. Bizonyára nem olyan könnyen, mint most három négy ének avagy meg annyi prédikatio tudása által, hanem sok szép de nehéz tudományoknak meg tanúása által. De hiszem, ha szintén meg annyian volnának is, mint most a falusi Mesterségre, hiszem az földes urának is nagyobb becsületire és hasznára esnék az, hogy Philosophiae Magister és avagy Medicinae avagy Jurisprudentiae avagy Theologiae Doctor lenne jobbágyából, hogy sem valami hitván costa frater; mert ennek osztán gyakorta szolgálatjával derekas dolgokban is élhetne. Noha, a mint mondám, nem kell ettül igen félni, mert nagy a bökkenője, úgy hogy a kik az mi oddig való szokásunk szerint szokták elérni felszabadulásoknak módját, azok között száz közzül is jó ha a megmondott úton egy felszabadulhatna. Ámbár peniglen ugyan nagy maga kárára esnék is ez valakinek: de hiszem nem csak magunknak születettünk, hanem, a mint Plato írja, szüléinknek, barátinknak és hazánknek; hogy férne azért az igaz generositáshoz és nemesi természethez, hogy magának egy igen

*) Másolatunkban hibásan áll: »Nemzetség.«

kicsin hasznával hazájának nagy kárt igyekeznék tenni? sőt a dolog így lévén, a Nemesség is sokkal nagyobb indulattal kezdene tudományához látni, tudván, mily nagy tisztességére szolgálna a Nemes embernek magának is, ha Juris Doctor lehetne. S akkor is remélhetnők a barbariesből való felszabadulásunkat, habár csak az Ország Táblájára Juris Doctrok ülnének. Én úgy vészem eszemben sok okokból, hogy az tudománynak előmozdítását nem egyebűnnen, hanem az fő rendektől kell minékünk várnunk, kik ha magok nem tudósok, hogy hogy igyekezhetnek másokat tudóssá tenni.

VIII. Eddig az Academiának felállításának mi voltáról, tudniillik proventussáról, abban megkivántatott személyeknek elégségérül és végezetre szükséges szabadságáról: immár szóljunk abban az tanulásnak és igazgatásnak is rendirül igen rövideden. Az tanulásnak azért ilyen rendűnek kellene lenni: hogy a ki az Trivialis Scholákból az Academiában promoveáltatik, legelsőben is az Eloquentiában subsistáljon, és mind addig exerceálódjék, valamig az Eloquentiae Professor jó lelki esmérettel egybe köttetett itéleti szerint illendőnek nem itéli az promotióra, és magától irt és publice az Academiában declamált oratiókkal elégségesképpen meg nem mutatja arra való illendőségét. Honnan osztán az Dialecticára felvétetvén, (melyet minden esztendőnként az Dialecticae Professoroknak egyszer egyszer, mint az több Philosophiae Professoroknak is, absolválni kell), abban esztendőt töltsen, ha érdemes, vitettség az Mathe-isre, melyben az Arithmeticát, Geometriát, Cosmographiát és Astronomiát egy esztendő alatt ismét absolválván promoveáltassék az Physicára, innen esztendő mulva az Ethicára és Politicára, melyekben is nagy sorénységgel egy esztendőt töltvén, és így a Philosophiában mindenestül fogva öt vagy hat esztendőt, ha kívánja, examináltassék meg, és ha illendőnek találtatik, Laureáltassék az Philosophiában és tétessék Artium Magisterré. Így azért az Arsokban Magisteriumot vévén, ha az Medicinára igyekezik, öt esztendeig azt szorgalmatosan hallgatván és gyakorolván, s annak utánna meg examináltatván, pronuciáltassék Medicinae Doctornak és szabados praxis engedtessek nékie. Ha pedig nem Medicinára, hanem a

Jurisprudentiára akarja magát adni az feljebb meg irt Artium Magister: tehát öt esztendőt töltvén annak is szorgalmatos tanulásában, és osztán meg examináltatván, ha illendőnek találtatik, inauguráltassék Juris Doctornak, és az forensis causák tractálására admittáltassék. Végezetre peniglen, ha sem Medicinára, sem Jurisprudentiára nem igyekezik, hanem a Theologiára, minek előtte admittáltatnék arra, annak előtte esztendeig Görögül, esztendeig Sidót tanuljon, és mind az o két meg említett nyelvek grammaticáiban s mind pedig szükségesben a Sidó nyelvre nézve az Moses, Proféták és Psalmusok, hasonlóképen az Görögre nézve Platónak és az új Testamentumnak némely könyveinek meg értésében, expositiójában és grammatica resolútiójában elég exercitatusnak találtatván, úgy cresszessék osztán fel az Theologiára; holott öt esztendőt töltvén az szorgalmatos tanulásban és exerceálódásban, és megexamináltatván, ha méltó leszzen reá, Theologiae Doctorrá creáltassék. Hogy peniglen mindenek rendesebben eshessenek, az ilyen examenekre egy bizonyos időnek rendeltetni legjobb volna, tudniillik Septemabernek némely napjai.

IX. Az igazgatásról egyebet nem szóllok, hanem hogy az Professorok között esztendőnként járó szerrel egynek Rectornak kell lenni, a kinek mind külső s mind belső szükségere az Academiának gondja legyen, és az nagyobb dolgokra Senatus Academicust, azaz a több Professorokat, bégyüjtvén, eligazítsa. Mely dolognak jobban végben vitelére mellette egy Pedellusnak is kell lenni, ki mint a Praedicatorok mellett az egyházi ügy legyen, a hová küldik, elmenjen etc. Ennek penig fizetése az két száz 78 feljebb felmaradt forintból ki telik, ha száz forint leszzen is. Az Academicus Rector, több tisztei között, az Novitiusokat, akár Nemesek akár egyéb rendűek legyenek, a Matriculában bétrja. És hogy az Academia valamiben segéttessék az költségre nézve, szükséges, hogy haszonra valamicskét kívánjon, tudniillik egy urfítól egy aranyat, közönséges de jobbágyos Nemes ember gyermekétül egy tallért, egyházi nemes ombertól egy forintot, vagy ha szegény rendű az ilyen, ötven pénzt, jobbágy ember gyermekétül huszonöt pénzt. Hasonlóképen a kik

graduáltaknak, azok is az Academia szükségére contribuálnak: a Philosophus három forintot, az Medicus és az Jurista négyet, a Theologus ötöt; a Pedellnek is az ilyenek az megmondott forint számokra egy-egy garast, mivel akkori állapotjokban sokat szolgálnak. Ezen kívül az Diplomáért is kellessék valamit fizetni, úgy mint az Notariusnak az írásért és az Rectornak az pecsétért. Az Academia szükségére szereztetett pénzt penig az Rector hiti és jó lelki esmérati szerint egy perselyben gyűjtván, annak kolcsa légyen más Professoroknál is, és az feriaikon azt meg nyitván és meg számlálván elrendeljük, és költessék vagy az Academia építletire, vagy könyvek vételére, vagy egyéb szükséges dologra.

X. Az ilyenképen felállatott és rendelt Academia mellé penig Typographia, Bibliotheca és Hortus Academicus szükséges; hogy ha az Professorok akarnak valami könyveket nyomtattni, lehessen módjok benne, egyébként nehezen vehetik magokat az írásra, félvén attól, hogy csak az molyok emésztik meg munkájokat. Melyben a volna az legkönnyebb mód, ha az felső Istenes Magistratus két vagy háromszáz tallért nem szánván egyet erigálna, s egy Typographust állítana belé, a ki, mivel a Typographia nem övé, tartoznék minden esztendőnként mindenik Professor részéről bizonyos számú disputatióknak fél avagy ugyan egész arkosát ki nyomtatni, s egyébként a mit akarna azt nyomtatná maga hasznára, approbáltatván mind azon által az opus Academicus Senatustúl, hogy valami alkalmatlan könyv világra ne jöjné tudatlansága által az Typographusnak.

A Bibliotheca is felette szükséges mind a Deákokra s mind a Professorokra nézve, kik kevés proventusokat ne kénszeritessenek mind az könyvekre költeni, hanem az közönségeseket magoknak megszerezvén, légyen a ritkábbakért hová bízni.

A Bibliothecának pedig ajtaját minden szeredán szombaton déljest meg kellene nyitvatni, és ha ki micsodás könyvet kívánna, a közönséges asztalra ki adni, nem bocsátván a könyvekhez senkit a Bibliothecarius; ki ez munkájáért meg érné az oda fel megmaradt summának 100 forintjával.

Az Acadomiának végezetre szüksége vagyon egy

kertre is, melyben a fűvek és ritkább fák plántáltatva légyenek, és az Medicinæ Professor esztendőnként két vagy három versben az Academicusok előtt abban bizonyos időközön a fűvek természetiről profiteáljon, akkor egyébnek békét hagyván. Találni talám módot benne, honnan egy Hortulanusnak száz forintra töltenék a 78.

Nem ártana egy konyhának is lenni, a holott ki-ki szükségére valót pénzért, ha keresne, találna. Ez jó karban állíttatván nem csak magát tartaná el, hanem még az Academicusának is nem kevés hasznot hajtana.

Segéllj reá én Istenem bennünket!

Groff Bethlen János Uram levelei között találtatott ezen pia consultatio.

Coll. N. Enyed.

1740.

Obtulit Moses Galambfalvi.

Több mint kétszáz esztendeje, hogy az 1659 dik év utolsó éjjelén 36 éves korában elhalt Apáczai Cséri János hamvai a kolozsvári közös temetőben a tudomány és irodalom anyai jeleseinek poraival az anyaföldben ismeretlenül elvegyülve pihennek. Ha e hamvak érezni tudnának, most midőn két hosszú század után a Kolozsvártt fölállítandó magyar tudományos egyetem megnyitásának örömnépétől már csak néhány hónap választ el bennünket, a magyar tudományosság ez apostolának és vértanujának elfeledett sírhelyén megrendülne a föld az öröm kitörésétől. De e dicső hamvak, mint minden, a mi az emberben földi, porrá lettek és elenyésztek; egyedül a szellem, az emberi lélek o mennyei szikrája, az, a mi örök és halhatatlan. Apáczai szelleme is kitör a sírból és világot kér. Az ő szelleme adjon életet, fényt és dicsőséget a kolozsvári egyetemnek!

VII. Szám. Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l.	Ára 80 kr
VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza, lev. tagtól. 1872. 59 l.	38 kr.
IX. Szám. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l.	10 kr.
X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114. l.	70 kr.
XI. Szám. A Defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23. l.	20 kr.
XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev tagtól. 1872. 13 l.	10 kr.

Harmadik kötet.

I. szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyar- rázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l.	70 kr.
--	--------

A m. tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

KALEVALA.
A FINNEKNEMZETIEPOSZA.

Az eredetiből fordította

Barna Ferdinánd.

Ára 2 frt. 30 kr.

FINN NYELVTAN.

Irta

Fábián István.

Ára 2 frt.

CHRESTOMATHIA FENNICA.

FINN OLVASMÁNYOK.

Szerkesztette

Hunfalvy Pál.

Ára 3 frt.

REGULY ANTAL
H A G Y O M Á N Y A I.

A vogul föld és nép.

Ára 4 frt.

Épen most jelent meg
a m. tud. Akadémia költségén

A

MAGYAR IGEIDŐK.

IRTA

SZARVAS GÁBOR.

TARTALMA:

Előszó. — Bevezetés. — I. szakasz: Milyen fogalom rejlik a magyar nyelv igealakjaiban. — Az irtalak, az irtalak, az irándalak, az irvalalak, az irtvalalak, az irtifogalak. — II. szakasz: Jogosultak-e mind az újabb irodalomban divatozó igealakok? — III. szakasz: Az igeidők használata, a főidők, a viszonyos idők, észrevételek.

Ára 2 frt.